

ՊԱՂՏԱՏԻ ՔՐԻՍՏՈՆԵԱՅ ՀԱՄԱՅՆՔՆԵՐՈՒ ԱԶԳԱՅԻՆ
ԴՊՐՈՑՆԵՐԸ XIX ԴԱՐՈՒ ԵՐԿՐՈՐԴ ԿԷՄԻՆ

ՍԵՂԱ ՕՉԱՆԵԱՆ

պ.գ.թ.

ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտ

Քրիստոնեությունը մուտք գործած է հիւսիսային Միջագետք IV դարուն, երբ այդ տարածաշրջանը մաս կը կազմէր Հռոմէական Կայսրութեան, իսկ հարաւային Միջագետքը կը գտնուէր պարսկական տիրապետութեան ներքոյ:

V դարու առաջին կեսին, Պարսկաստանի եկեղեցին կ'անջատուի օրթոդոքս քրիստոնեայ ընտանիքէն եւ ինքզինք կը հռչակէ ինքնավար: Իսկ Եփեսոսի Ժողովին (431 թ.) կ'ընդունի Նեստորական Վարդապետութիւնը¹: Հակառակ 451 թ. Քաղկեդոնի Ժողովի որոշումներուն, Միաբնակներու երկու խմբաւորումներ – Ասորական ազգային կամ Յակոբիկեան Եկեղեցին եւ Հայաստանեայց Առաքելական Եկեղեցին – կը հաստատուին Միջագետքի մէջ եւ կ'ունենան իրենց ուրոյն նուիրապետութիւնները: Հետագային, սակայն, վերոյիշեալ երեք եկեղեցիներուն պատկանող որոշ թիւով խումբեր նոյնպէս կ'անջատուին իրենց

¹ Առաջին Համաշխարհային պատերազմէն առաջ, Նեստորական եկեղեցին, ինչպէս միւս եկեղեցիները ենթարկուած էր Լենկթիմուրի հալածանքներուն եւ քանդուած: Իրաքի Նեստորականներէն մեծ մաս մը միացած էր Քաղդէական Եկեղեցիին: Իսկ պատերազմէն ետք, այս եկեղեցոյ անդամներէն շուրջ 25.000 հոգի, բրիտանական իշխանութիւններու կողմէն 1920 թ. Պաքուբայի գաղթակայանէն փոխադրուեցան Իրաքի հիւսիսային շրջան: 1933 թ. Սումելի (Իրաք - Դըհոք նահանգի գիւղերէն մէկը) մէջ ասորիներու կոտորածներէն ետք, անոնցմէ 6000 հոգի անցան Սուրիա եւ հոն ալ հաստատուեցան:

ազգային եկեղեցիներէն՝ ընդունելով Վատիկանի գերիշխանութիւնը, պահելով հանդերձ իրենց ազգային ծեսերն ու սովորութիւնները¹: Ասոնք են Քաղղէական, Ասորի Կաթոլիկ եւ Հայ Կաթոլիկ եկեղեցիները:

Իրաքի քրիստոնէայ համայնքներու մեծամասնութիւնը քաղաքաբնակ են եւ կը զբաղին առեւտուրով եւ արհեստներով, բացառութեամբ Մուսուլի շրջանին մէջ գտնուող գիւղական կարեւոր համայնքներ – քաղղէական, հայ, ասորի ազգային եւ կաթոլիկ², որոնք կը զբաղին անասնաբուծութեամբ եւ հողամշակութեամբ:

Դարերու ընթացքին Մուսուլի, Պաղտատի եւ Պասրայի մէջ քրիստոնէաները կազմած են այս քաղաքներու բնակչութեան կարեւոր տոկոսը: Այսպէս, XIX դարուն իրաքցի քրիստոնէաներու մեծամասնութիւնը կեդրոնացած էր Մուսուլի մէջ՝ 75.3%, Պաղտատի մէջ՝ 17.5% եւ Պասրայի մէջ 7.2%³:

Ներկայիս Իրաքի մէջ պաշտօնապէս ընդունուած քրիստոնէայ համայնքներն են՝ Քաղղէացիներ, Ասորիներ, Հայեր (Առաքելական եւ Կաթոլիկ), Բողոքականներ իրենց տարբեր

¹ **Գեորգեան Կարօ**, Ամէնուն Տարեգիրք, Պէյրութ 1957, էջ 379-380:

² Ա. Համաշխարհային Պատերազմէն ետք, 1929 թուականին այստեղ կը հիմնադրուի մի քանի գուտ հայաբնակ գիւղեր եկավարութեամբ՝ Լէտն Շաղոյեանի, ուր պիտի բնակէին որոշ թիւով վանեցի հայ գաղթականներ, մեծամասնութեամբ հողամշակներ:

³ Ըստ 1890 թ. մարդահամարին Իրաքի երեք վիլայիթներու բնակչութեան թուաքանակը հետեւեալն էր.

Պաղտատի վիլայէթ՝ 850.000 շունչ, որմէ 7.000 քրիստոնէայ,

Մուսուլի վիլայէթ՝ 300.000 շունչ, որմէ 30.000 քրիստոնէայ,

Պասրայի վիլայէթ՝ 680.000 շունչ, որմէ 2.850 քրիստոնէայ (**Cuinnet V.**, *La Turquie d'Asia*, Paris 1894, pp. 17, 220):

ճիւղաւորումներով (Աւետարանականներ, Ասորական Ազգային-Աւետարանական եւ Շաբաթապահ-Ադուներթիսթ): Սակաւաթիւ համայնքներ են Յունածէս Օրթոդոքս, Յունածէս Կաթոլիկ, Լատիններ եւ Ղպտի Օրթոդոքս եկեղեցիներուն հետեւողները¹:

Սկզբնական շրջանին, Իրաքի քրիստոնէաները իրենց առաջին դպրոցները հիմնած են եկեղեցիներու շրջափակէն ներս, ուր դասաւանդուող առարկաներն էին գրաճանաչութիւնը եւ կրօնական տարրական գիտելիքները: Սակայն, կարգ մը դպրոցներուն մէջ կրօնագիտութեան կողքին կ'ուսուցանուէր նաեւ Աստուածաբանութիւն, որոշ լեզուներ ու տարբեր գիտելիքներ՝ հոգեւորականներ պատրաստելու համար²: Դպրոցները աստիճանաբար զարգանալով կ'անջատուին եկեղեցիէն եւ կը հիմնադրուին անկախ կրթական օճախներ՝ կիրարկելով ուսուցման նոր եղանակներ: Այս տիպի դպրոցներ հիմնուեցան Պաղտատի եւ Մուսուլի «վիլայէթներուն» մէջ XIX դարու սկիզբը: Սակայն, մինչեւ սոյն դարու վերջը Մուսուլի կարգ մը գիւղերուն մէջ տարրական դպրոցները տակաւին կը պահպանուէին եկեղեցիներէն ներս³: Դասաւանդուող առարկաներն էին գրաճանաչութիւն, կրօնագիտութիւն եւ հոգեւոր երգեցողութիւն: Սակայն, պատկերը հիմնովին փոխուեցաւ Օսմանեան կայսրութեան վերջին ժամանակաշրջանին, որ պայմանաւորուած էր օտար-

1 .307-306 صفحة 2014 بغداد – العراق – المسيحيون في العراق – الدكتور سعد سلوم (Sopp. Սա'ադ Սալլում, Իրաքի Քրիստոնէաները, Պաղտատ, 2014, էջ 306-307):

2 بابو اسحق روفائيل، تاريخ نصارى العراق، مطبعة المنصور، بغداد 1948 ص 7
Իսհակ, Իրաքի Քրիստոնէաներու Պատմութիւն, Էլ-Մանսուր հրատ., Պաղտատ, 1948, էջ 7):

3 م.م، التعليم في العراق في العهد العثماني الاخير، بغداد 2002، صفحة 228
Կրթութիւնը Իրաքի մէջ Օսմանեան վերջին ժամանակաշրջանին, էջ 228):

ազգի դպրոցներու ներթափանցմամբ, եւ հովանաւորութեամբ եւրոպական երկիրներու, որոնք ջանք ու եռանդ չէին խնայեր օժանդակելու վերոյիշեալ դպրոցները թէ՛ նիւթապէս եւ թէ՛ սարքաւորումներով¹:

Ինչպէս յայտնի է, Օսմանեան կայսրութիւնը իր գրաւած տարածքներուն մէջ ստեղծեց «միլլէթներ»-ի դրութիւնը, ուր տուեալ երկրի բնակչութիւնը կը ստանար որոշ ընկերա-քաղաքական «իրաւունքներ», ներառեալ եկեղեցիներուն կից դպրոցներ ունենալու իրաւունքը: Մինչեւ XVIII դար, այս իրաւունքը վերապահուած էր հոգեւորականներուն, որոնց գլխաւոր պարտականութիւնն էր վերոյիշեալ դպրոցներուն մէջ հոգեւորականներ նախապատրաստել: Սակայն, ժամանակի ընթացքին եւ պարագաներու բերումով, անհրաժեշտ էր աշխարհիկ դպրոցներ եւս ունենալ, քանի որ երթալով աւելի կը շեշտուէր միսիոներներու գործունէութիւնը, որոնք իրենց հովանաւորութեան տակ գործող դպրոցներուն մէջ ուղղակի եւ անուղղակի կերպով կը սատարէին բողոքական եւ կաթոլիկ դաւանանքներու տարածումը քրիստոնէաներուն մէջ, որոնցմէ զերծ չմնացին նաեւ Հայ Առաքելական եկեղեցւոյն պատկանող հայերը²:

XIX դարու վաթսունականներուն վերջերը, Օսմանեան իշխանութիւնները ձեռնարկեցին տեղական սեփական ազգային դպրոցներու կանոնակարգումը, ներառեալ քրիստոնէական (տեղացի) եւ օտար ոչ-իրաքեան դպրոցները, «Ընդհանուր Կրթական

¹ **Cuinnet V.**, նշ. աշխ. էջ 101:

² Մինչեւ XIX դարու վերջը հայերու մէջ բողոքականներու թիւը կը հասներ 70,000ի, իսկ միսիոներական դպրոցներու թիւը 170 էր: **Ութուճեան Կ.Ս.**, Ծագումն եւ Ընթացքը Աւետարանականութեան Ի Հայոց, Կ.Պոլիս 1914, էջ 250, **Sarafian K.**, *History of Education in Armenia*, Calif. 1930, p. 171.

Կանոնադրության» միջոցաւ, որու թիւ 129 յօդուածը կը պարտադրէր նախապէս ունենալ տուեալ «վիլայէթի» (նահանգի) «վալի»ի (նահանգապետի) արտօնութիւնը դպրոց բանալու այդ շրջանին մէջ, ինչպէս նաեւ, դասաւանդող ուսուցիչներու վկայուածութեան աստիճանը, եւ յատկապէ՛ս դասաւանդուող առարկաներու մասին յստակ տեղեկատուութեան հաղորդումը պատկան մարմիններուն: Սակայն, 1875 թ., Բարձր Դուռը իրեն պիտի վերապահէր արտօնութիւն տալ որեւէ դպրոց բանալու եւ շատ աւելի խիստ պայմաններով¹:

Հարկ է նշել, որ քրիստոնէայ դպրոցներու ֆինանսատրոււմը, մատակարարումը եւ բոլոր ծախսերը կը հոգացուէին համայնքներու կողմէն, մանաւանդ ունեւոր դասակարգի նուիրատուութիւններէն²: Այնուամենայնիւ, 1885 թ. պետութեան կողմէն արգիլուեցաւ որեւէ դրամահաւաք կազմակերպել եկեղեցի կամ դպրոց կառուցանելու նպատակով առանց կեդրոնական կառավարութեան թոյլտուութեան: Կառավարութեան կողմէն այս սահմանափակումը պատճառ դարձաւ կարգ մը դպրոցներու վերջնական փակման կամ ժամանակաւոր դադարեցման³:

Նիւթական նուիրատուութիւններու կողքին, համայնքներու ազգային երեւելիները անշարժ գոյքեր եւ կալուածներ

¹ 229 نفس المصدر صفحة - Իրականութեան մէջ, Օսմանեան իշխանութիւններու նպատակը սեփական դպրոցները կանոնակարգել չէր, այլ աւելի խիստ հսկողութեան տակ վերցնել օտարազգի ինչպէս նաեւ տեղացի քրիստոնէաներուն պատկանող դպրոցները եւ այնտեղ ուսուցանուող առարկաները:

² 352 مجلة الحرية، بغداد 15 كانون الأول 1924، ص 352 (Էլ-Հուրրիյէ պարբերաթերթ, Պաղտատ, 15 Դեկտ. 1924, էջ 352)

³ Cuinet L., նշ. աշխ. էջ 784:

գնելով եւ կտակելով տուեալ համայնքին, կը սատարէին դպրոցներու գոյատեւման եւ ուսումնառութեան յարատեւման առանց անհարկի ընդմիջումներու: Օրինակի համար, Մուսուլի մէջ տեղակայուած Տոմինիքեանները ամէն ջանք կը թափէին շրջանի կաթոլիկ դպրոցներու ծախսերը հոգալ, զերծ պահելու զանոնք փակուելու վտանգէն¹: Քրիստոնէայ համայնքներու դպրոցներու առանձնայատկութիւններէն մէկն էր նաեւ տարբեր լեզուներու ուսուցումը տուեալ համայնքի ազգային լեզուին առնութիւն: Օրինակի համար, քաղղէական դպրոցներուն մէջ քաղղէերէնի կողքին կը դասաւանդուէր արաբերէնը՝ որպէս բնակչութեան մեծամասնութեան լեզուն: Նոյնն էր պարագան սիրիաք եւ հայկական դպրոցներուն մէջ: Արաբերէնը ընդհանրապէս կ'ուսուցանուէր տեղացի քրիստոնէայ ուսուցիչներու կողմէն²: Իսկ երկրի պետական լեզուն՝ թրքերէնը, պարտադիր էր բոլոր դպրոցներուն մէջ: Այս կապակցութեամբ պետութիւնը ուսուցիչներ կը տրամադրէր իր քաղաքացի պաշտօնեաներէն, երբեմն ալ բանակային սպաները կը ստանձնէին այս պարտականութիւնը՝ իրենց հսկողութեան տակ պահելու ընդհանրապէս բոլոր ազգային սեփական դպրոցները, յա՛տկապէս քրիստոնէայ համայնքներուն պատկանող դպրոցները:

Օսմանեան կայսրութեան վերջին ժամանակաշրջանին Պաղտատի մէջ կը գործէին հետեւեալ քրիստոնէական տեղական ազգային դպրոցները:

¹ 144 بابو اسحق نفس المصدر ص (Նշ. աշխ. էջ 144):

² Սալնամէ Պաղտատ Վիլայէթի 1317 հիճրէթի, էջ 173: (Սալնամէները տարեկան տեղեկագիրներ էին, որոնք կը պատրաստուէին իւրաքանչիւր «վիլայէթ»ի տեղական գերատեսչութեան պատկան իշխանութիւններու կողմէն եւ կը հասցեագրուէին Կ.Պոլիս):

1- **Հայ Առաքելական համայնքին պատկանող «Ս. Մեսրոպ» դպրոցը.** հիմնադրուած 1790 թ., առաջին քրիստոնէայ դպրոցն էր Պաղտատի մէջ, որ տեղակայուած էր Ս. Աստուածածին եկեղեցւոյ շրջափակէն ներս: Այս դպրոցին մէջ, ընդմիջումներով կը դասաւանդէին գլխաւորաբար հայ հոգեւորականներ: Սակայն, դասաւանդումը կը կանոնաւորուի XIX դարու երկրորդ կէսին (1853 թ.)¹, երբ դպրոցի գոյատեւման եւ զարգացման համար մասնաւոր պիտոճէ մը կը յատկացուի համայնքի երեւելի ազգայիններու կողմէն: Յիշատակութեան արժանի է, որ 1847 թ. Իրաքի թեմը պաշտօնապէս կը կապուի Կ.Պոլսոյ պարտիարքարանին, եւ 1848 թ. Պաղտատ կը ժամանէ Տէր Մեսրոպ ծ. Վարդապետ Կ. Պոլսեցին, որու ջանքերով կը հիմնուի Ս. Երրորդութիւն եկեղեցին եւ կից Ս. Թարգմանչաց դպրոցը: Երջանկայիշատակ վարդապետի թելադրութեամբ 1848-1849 թթ. Էջմիածին կ'առաքուին երկու ուսեալ հայեր՝ Պաղտատսար Դաւիթեանը եւ Մանուէլ Տիլանեանը: Քանի մը տարի ետք կը վերադառնան, առաջինը՝ իբրեւ Մեսրոպ քահանայ Դաւիթեան եւ միւսը՝ իբրեւ ուսուցիչ: Վերջինս կը հանդիսանայ Ս. Թարգմանչաց դպրոցի առաջին տնօրէնը:

Այս դպրոցին իբր ուսուցչապետ 1876 թ. կը հրաւիրուի Սիհրան Սվաճեանը, որ Իրաքի կրթական կեանքին մէջ պատուով յիշուելու արժանի դէմք մըն է: Ան անձնուիրութեամբ կը գործէ եւ հիմնադիրը կը հանդիսանայ Պաղտատի հայ գաղութին կրթական գործին: Սվաճեանը ոչ մէկ ջանք կը ինայէ անոր զարգացման համար: Իր աշակերտներուն մէջ կ'արծարծէ ազգային ինքնագիտակցութեան ոգին եւ ազգասիրական

¹ . 144 صفحة السابق، نفس المصدر السابق، (Ռ. Բարու Բահակ, նշ. աշխ., էջ 144):

զգացումներ: 1880-ական թուականներուն դպրոցին մակարդակը այնքան կը բարձրանայ, որ պետութեան կողմէ կը դասուի Էլ-Ռուշդիյէ¹ դպրոցներու շարքին, չորս տարի կրթաշրջանով, ուր շատ չանցած կը յաճախեն նաեւ օտար աշակերտներ: Այս դպրոցին մէջ կը դասաւանդուէր հայերէն, թրքերէն, պարսկերէն, անգլերէն, ֆրանսերէն², քերականութիւն, թուաբանութիւն, աշխարհագրութիւն, պատմութիւն, ուղղագրութիւն, շարադրութիւն եւ գեղագրութիւն: 1905 թ. այս առարկաներուն կ'աւելնայ նաեւ տարրաբանութիւն առարկան: 1882–1907 թթ., աշակերտութեան թիւը 67-92 էր, որոնց կը դասաւանդէին 6 ուսուցիչներ: Յիշատակութեան արժանի է, որ միայն հայկական դպրոցին մէջ կ'ուսուցանուէր պարսկերէնը, որ պայմանաւորուած էր հայ վաճառականներու առեւտրային սերտ կապերու առկայութեան Պարսկաստանի իրենց գործակիցներուն հետ:

2- **Միրիաք Կաթոլիկներու դպրոց.** հիմնուած սոյն համայնքի կողմէն 1842 թ., ուր դասաւանդումը կը շարունակուի մինչեւ 1878 թ., երբ այս համայնքին կը միանան կաթոլիկ քաղղէացիները եւ կաթոլիկ հայերը՝ հիմնադրելով «**Արեւելեան Կաթոլիկ Համաձայնութեան դպրոց**», որ սակայն, կը դադրի գործելէ 1893 թ.: Իսկ Միրիաք Կաթոլիկներու դպրոցը կը շարունակուի «**Էֆրամ Համայնքային դպրոց**» անուան տակ, որ պաշտօնապէս

¹ Էլ-Ռուշդիյէ դպրոցները պետական երկրորդական (միջնակարգ) դպրոցներ էին, ուր քրիստոնէայ աշակերտներուն մուտքը արգիլուած էր: النجار ج. م. نفس المصدر صفحة 237 (Էլ-Նաճճառ Ջ.Ս., նշ. աշխ. էջ 237):

² Ֆրանսերէնի ուսումնառութիւնը պարտադիր չէր, եւ կը դասաւանդուէր միայն ըստ աշակերտի փափաքին: Diskin J.J., The Genesis of the Government Educational System in Iraq, A Doctoral Dissertation Submitted to the Graduate Faculty in the School of Education, University of Pittsburgh, 1971 239 نفس المصدر ص (Էլ-Նաճճառ Ջ.Ս., նշ. աշխ., էջ 239):

արտօնուեցաւ պետութեան կողմէն 1893-1894 թթ., եւ դպրոցն ալ համարուեցաւ Էլ-Ռուշդիյէ (երկրորդական): Դպրոցի աշակերտութեան թիւն էր 40-75 աշակերտ, իսկ ուսուցչութեան թիւը՝ 4-6 ուսուցիչ:

3- **Քաղղեացի Կաթոլիկներու դպրոց.** հիմնուած է 1843 թ., որ սկզբնական շրջանին սոյն համայնքի եկեղեցւոյ կից էր: Այնուհետեւ ընդարձակուելով՝ 1875 թ. կը դառնայ Էլ-Ռուշդիյէ, որ կը փակուի 1878 թ. վերոյիշեալ «Արեւելեան Կաթոլիկ Համաձայնութեան դպրոց»ի հիմնադրմամբ: Վերջինիս գործունէութեան վերջնականապէս դադրելէ ետք, 1894 թուականի վերջերը կը վերաբացուի Քաղղեացի Կաթոլիկներու դպրոցը աւելի ընդարձակ շէնքի մը մէջ: 1906թ. այս դպրոցը կը բաժնուի երկու կրթաշրջանի՝ նախակրթարան եւ երկրորդական (Էլ-Ռուշդիյէ): Աշակերտութեան թիւը 1894 թ. 103 էր, իսկ 1907 թուականին արդէն կը գերազանցէր 180-ը, որոնց կը դասաւանդէին 8 ուսուցիչներ: Իսկ դասաւանդուող առարկաներն էին՝ աշխարհագրութիւն, պատմութիւն, թուաբանութիւն, երկրաչափութիւն, հաշուապահութիւն, քերականութիւն, ճարտասանութիւն ինչպէս նաեւ լեզուներ՝ քաղղերէն, արաբերէն, անգլերէն, ֆրանսերէն եւ այլ առարկաներ¹:

4- **Հայ Առաքելական եկեղեցւոյն պատկանող Աղջկանց դպրոց:** Հիմնադրուած է 1853 թ.,² եւ կը համարուի առաջին աղջկանց դպրոցը ամբողջ Պաղտատ վիլայեթին մէջ:

¹ Պաղտատ վիլայեթի սալնամէներ՝ 1312 հիճրէթի էջ 174-175, 1325 հիճրէթի էջ 325: (Էլ-Նաճճառ Ջ.Մ., նշ. աշխ. էջ 241-242):

² Պաղտատ վիլայեթի սալնամէ՝ 1319 հիճրէթի էջ 478-479: Թէեւ Ջօն Դիսքինը իր ասարտաճառին մէջ կը նշէ որ այս դպրոցը բացուած է 1900 թ., այնուամենայնիւ, 1892 թ.ի պաշտօնական սալնամէներու մէջ արդէն կը յիշուի այս դպրոցին

Դպրոցը նախակրթարան էր, ուր կը դասաւանդէին երկու ուսուցչուհիներ միայն մինչեւ 1898 թ.: 1899 թ. կ'աւելնայ նաեւ ֆրանսերէն լեզուի ուսուցումը, գոր կը դասաւանդէր Պաղտատի Ս. Թարգմանչաց տղայոց դպրոցի տնօրէն Միհրան Սվաճեան¹: Իսկ 1907 թուականին երրորդ ուսուցչուհիի համալրումով՝ նաեւ գործնական ասեղնագործութիւն եւ ձեռագործ: 1892 թուականին աշակերտուհիներուն թիւը 45 էր, իսկ 1907 թուականին՝ արդէն 70-ը:

1901 թուականին կը կառուցուի նոր շէնք մը, ազգային բարերար Յովհաննէս Իսքէնդերեանի կողմէն եւ կը կոչուի Զապէլեան Աղջկանց վարժարան՝ բարերարի վաղամեռիկ դստեր յիշատակին:

Ս. Սվաճեան, օրուան Առաջնորդին հետ տարակարծութեան մը պատճառով, 1906 թուականին կը հրաժարի թէ՛ Ս. Թարգմանչացի եւ թէ՛ Զապէլեանի տնօրէնութենէն: Ուստի, աղջիկներու վարժարանին համար Պոլսէն 1908 թուականին Պաղտատ կը հրաւիրուի Օր. Թերեզա Շալճեանը, որ մեծապէս օգտակար եղաւ հայ աղջիկներու դաստիարակութեան գործին:

1917 թուականին, Պաղտատի գրաւումէն ետք դաշնակիցներու կողմէն, տղայոց Ս. Թարգմանչացը եւ աղջկանց Զապէլեան վարժարանները կը միացուին եւ հաստատութիւնը կը կոչուի «**Ս. Թարգմանչաց Երկսեռ Վարժարան**»: Այս վարժարանը 1923–1924 կրթաշրջանին կը բաժնուէր 7 կարգերու՝ 189 աշակերտ-աշակերտուհիներով, որոնցմէ 116ը՝ տարագիր, 10 ուսուցիչներով

անունը: Տե՛ս Պաղտատ վիլայէթի սալնամէ 1312 հիճրէթի էջ 139, նաեւ ասոր յաջորդող սալնամէները: (Էլ-Նաճճառ, նշ. աշխ. էջ 242):

¹ Պաղտատ վիլայէթի Սալնամէ 1317 հիճրէթի, էջ 173: Տես նաեւ **Օհանեան U.S.**, Իրաքի Հայ Համայնքը 20-րդ դարուն, Երեւան 2016, էջ 160-161:

եւ միայն 21,350 ռուփի¹ պիտճեով: Խմբագրուած ծրագիր չունէր: Մանկապարտէզի բաժինը Ա-Բ բաժանմունքով՝ կը բաղկանար 92 երկսեռ աշակերտներէ² :

5- **Արեւելեան Կաթոլիկ Համաձայնութեան դպրոց.** Հիմնուած է 1878 թուականին երեք կաթոլիկ համայնքներու՝ յանձինս քաղ-դէացիներու, սիրիաք եւ կաթոլիկ հայերու համախմբումով³: Դպրոցը սկզբնական շրջանին բաւական յառաջընթաց արձանագրեց, երբ 1882 թուականին աշակերտութեան թիւը գեր-ազանցեց 220-ը՝ 12 ուսուցիչներով: Դպրոցի ուսուցման շրջանը չ-որս տարի էր, և թէեւ կը համարուէր Էլ-Ռուշդիէ դպրոցներու շարքին, սակայն, դասաւանդուող առարկաները շատ աւելին էին, քան Պաղտատի մէջ նոյն կրթա-կան մակարդակն ունեցող միւս դպրոցները: Այստեղ, առարկա-ները բազմազան էին. Հայ-երէն, թրքերէն, արաբերէն, ֆրանսերէն, անգլերէն, քաղդէերէն, սիրեանիներէն, տարրական կրօնական գիտելիքներ, քերակ-անութիւն, աշխարհագրութիւն, թուաբանութիւն, աստղագիտու-թիւն, տրամաբանութիւն, բառագիտութիւն, երկրաչափութիւն, գրահաշիւ, ուղղագրութիւն եւ շարադրութիւն: Սակայն, ժամանակի ընթացքին կարգ մը առարկաներ կը կրճատուին, ք-անի որ XIX դարու վերջերուն Արեւելեանը որոշ թիւով աշակ-երտներ կ'առաքէր Մուսուլի կրօնական հաստատութիւնները՝ ապագայի հոգեւորականներ պատրաստելու համար, եւ կրճա-տուած առարկաներու ուսուցումը աւելորդ եւ ծախսատար համարելով:

¹ 50 ռուփին հաւասար էր 15 ԱՄՆ դոլարի:

² Նոյն, էջ 161:

³ بابر اسحق روفائيل، نفس المصدر السابق صفحة 143.

Այնուամենայնիւ, XIX դարու վերջերը նիւթական եւ այլ պատճառներով, դպրոցը աստիճանաբար կը կորսնցնէ երբեմնի յաջող ընթացքը, կարող ուսուցիչներուն թիւը կը պակսի, աշակերտութեան թիւն ալ կը նուազի¹, որ բնականաբար պատճառ ալիտի հանդիսանար դպրոցի վերջնականապէս փակման՝ 1893 թուականին:

Ինչպէս վերը նշեցինք, Իրաքի մէջ բոլոր սեփական կամ ազգային դպրոցները կը ֆինանսաւորուէին տուեալ համայնքի կողմէն, որ բնականաբար քաղաքական վերիվայրումներով կամ աւելի յաճախ նիւթական միջոցներու սղութեան պատճառով, ազդելու էր դպրոցի շարունակականութեան, ուսուցման գործընթացի տատանման եւ ի վերջոյ պիտի յանգէր անխուսափելի տխուր վախճանին:

Վերոյիշեալ հինգ դպրոցները կը ներկայացնեն XIX դարուն Պաղտատ վիլայէթի մէջ գտնուող տեղացի ազգային քրիստոնէայ համայնքներուն պատկանող դպրոցները, որոնց մէջ չեն մտներ օտար միսիոներական դպրոցները: Մենք նշեցինք Պաղտատի դպրոցները միայն, քանի որ ուրիշ բնակավայրերուն մէջ (Պասրա, Մուսուլ) Առաջին համաշխարհային պատերազմէն առաջ, հայկական կանոնաւոր և պաշտօնապէս ճանչցուած դպրոցներ գրեթէ գոյութիւն չունէին, եւ ասոնց յիշատակութիւնը չենք գտներ պաշտօնական սալնամէներուն մէջ:

Վերջապէս, ուշադրութեան արժանի է, որ 1890 թուականին Պաղտատի քրիստոնէաներու թիւն էր 7000 անձ, որմէ հայերը կը

¹ Աշակերտութեան թիւը 1891 թ., նուազած էր մինչեւ 60, ուսուցիչները հինգն էին, իսկ յաջորդ տարին միայն 13 աշակերտ կը յաճախէր այս դպրոցը: «بابو اسحق، نفس المصدر صفحة 143»

կազմելին շատ չնչին տոկոս մը¹: Այնուամենայնիւ, ունէին տղայոց դպրոց մը, հիմնուած՝ 1790 թ., որ աստիճանաբար զարգացած, եւ XIX դարու երկրորդ կէսին հասած էր Էլ-Ռուշդիյէ մակարդակին (երկրորդական): Իսկ հայ Առաքելական համայնքին պատկանող Զապէլեան դպրոցը՝ հիմնուած 1853 թ., ինչպէս վերը նշեցինք, առաջին աղջկանց դպրոցն էր ամբողջ Պաղտատ վիլայէթին մէջ: Եթէ հայկական դպրոցներուն ֆինանսատրուամբ եւ կրթական զարգացումը կը հոգացուէր միմիայն ժողովրդեան հանգանակութիւններով, նաե՛ւ բարեկեցիկ եւ նուիրեալ ազգայիններու նիւթական օժանդակութիւններով, ապա միւս քրիստոնէայ համայնքներուն մեծապէս կ'օժանդակէին միսիոներական հաստատութիւնները եւ տարբեր օտար կազմակերպութիւնները, ըլլան կաթոլիկ կամ բողոքական:

XX դարու երկրորդ տասնամեակին, հայկական ազգային դպրոցներու թիւը Իրաքի մէջ կը բազմապատկուի, որ պայմանաւորուած էր Մեծ Եղեռնէն մազապործ արեւմտահայ գաղթականութեան ժամանումով: Ժողովուրդի ֆիզիքական գոյութիւնը ապահովելէն ետք, համայնքի հոգետը եւ ազգային մարմինները լծուեցան դպրոցաշինութեան ազգանուէր աշխատանքին: Դպրոցներ բացուեցան բոլոր հայաշատ բնակավայրերուն մէջ, ուր Մայրենին կը ջամբուէր մատաղ սերունդին եւ ազգային դաստիարակութիւնը պարտադիր էր, որու զինումով Իրաքի հայ համայնքը կրցաւ ընդառաջ երթալ օտար միջավայրի մէջ առկայ տարատեսակ մարտահրաւերներուն:

¹ XIX դարու երկրորդ կէսին, ըստ Առաջնորդարանի տուեալներուն՝ Պաղտատի մէջ հայերու թիւն էր 174 ընտանիք միայն:

National Schools of Christian Communities of Baghdad in the second half of the 19th Century

(Summary)

SEDA OHANIAN

Christian faith spread throughout northern Mesopotamia during the II century and in time formed a significant part of its population.

In the second half of XIV century, native Christian communities in Baghdad (excluding the missionary schools) had their own national schools, two of which belonged to the followers of the Armenian Apostolic Church, sponsored and funded by the community itself. The first school – St. Mesrop boys school was established in 1790 as per the official *salnames* of the central government. The second school was Zabelian Girls' school, which was the first girls school in the whole of Baghdad *villayet*. After liberation of Iraq from the Ottoman yoke on the hands of allied forces, these two schools were united into one co-educational institution, eventually forming and preserving the Armenian national identity.